

QIMMATBAHO TOSH VA METALL NOMLARI: LINGVISTIK TAHLIL

*70230101-Lingvistika (o'zbek tili) magistr
Abdiyeva Shohadat Kenjebay qizi*

Annotatsiya: Mazkur tezisda o'zbek tilida uchraydigan qimmatbaho tosh va metall nomlari lingvistik jihatdan tahlil qilingan. Ularning kelib chiqishi, semantik xususiyatlari hamda xalq og'zaki ijodi va badiiy adabiyotda qo'llanishi yoritilgan. Natijada mazkur birliklarning tilimizdagi ramziy va madaniy funksiyalari ochib berilgan.

Аннотация: В данной тезисной работе проведён лингвистический анализ названий драгоценных камней и металлов в узбекском языке. Рассмотрены их происхождение, семантические особенности, а также употребление в устном народном творчестве и художественной литературе. В результате выявлены символические и культурные функции данных единиц в языке.

Annotation: This thesis presents a linguistic analysis of precious stone and metal names in the Uzbek language. Their origin, semantic features, and usage in folklore and literary texts are discussed. The study reveals the symbolic and cultural functions of these lexical units in the language.

Kalit so'zlar: qimmatbaho tosh, oltin, kumush, la'l, zumrad, yakut, etimologiya, lingvistika, semantika.

Qadimdan insoniyat moddiy madaniyatida qimmatbaho metallar va toshlarning alohida o'rni bo'lgan. Ular nafaqat amaliy jihatdan, balki ramziy-ruhiy va estetik ma'noda ham muhim ahamiyat kasb etgan. O'zbek tilida ham oltin, kumush, la'l, zumrad, yakut, marvarid kabi nomlar xalq tafakkurida boylik, go'zallik, poklik va barqarorlik ramzi sifatida mustahkam o'rin tutadi.

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan bu nomlarning kelib chiqishi, semantik rivoji va ramziy qo'llanishi tahlil qilinishi o'zbek leksikologiyasining dolzarb masalalaridan biri sanaladi. Shuningdek, xalq og'zaki ijodi, badiiy adabiyot va diniy-ta'limiy manbalarda qimmatbaho tosh va metall nomlari o'ziga xos obraz va timsollar yaratishda keng qo'llaniladi.

Maqolaning maqsadi — o'zbek tilidagi qimmatbaho tosh va metall nomlarini aniqlash, ularning kelib chiqishi, semantik xususiyatlari hamda qo'llanish sohalarini tahlil qilish.

1. Qimmatbaho metall nomlari

O'zbek tilidagi eng qadimiy metall nomlaridan biri — oltin. Turkiy tillarda “oltun”, “altun” shakllarida uchraydi. Oltin qadimdan insoniyat jamiyatida eng

qimmatbaho boylik hisoblangan va shu bois tilimizda ramziy ma'nolarga ega: "oltin qo'l" (mahoratli), "oltin yurak" (saxiy, pok), "oltin davr" (eng yaxshi vaqt).

Kumush nomi forsha "sim" so'zidan kelib chiqqan bo'lsa-da, turkiy shaklida "kumush" ko'rinishi mustahkamlangan. Kumush poklik, yorug'lik, sof go'zallik timsoli sifatida tasavvur etilgan: "kumush oy", "kumush jilva".

Mis, temir kabi metall nomlari ham xalq hayoti va iqtisodiyotida keng qo'llangan. Biroq oltin va kumush kabi ramziy ma'nolarga ega emas, asosan amaliy ma'noda ishlatiladi.

2. Qimmatbaho tosh nomlari

O'zbek tilida qadimdan ishlatilib kelinayotgan tosh nomlari orasida la'l, zumrad, yakut, marvarid, feruza va boshqalar mavjud.

La'l arab tilidan kirgan bo'lib, qizil qimmatbaho tosh nomi. Adabiyotda u go'zallik va sevgi ramzi sifatida ko'p ishlatiladi: "la'l lab", "la'l dudog'".

Zumrad — yashil rangli tosh bo'lib, arab tili orqali kirib kelgan. U ko'pincha hayot, yangilanish va yasharish timsoli sifatida talqin etiladi.

Yakut — qizil yoki binafsha rang tosh bo'lib, arab va fors tilidan kirib kelgan. Badiiy adabiyotda ko'z nuri, qimmatli ne'mat ramzida uchraydi.

Marvarid — dengiz mollyuskasidan olinadigan qimmatbaho tosh bo'lib, arab tilidan kirgan. Soflik, noziklik, poklik ramzi sifatida qo'llanadi: "marvarid ko'z yosh".

Feruza — ko'k-yashil rangdagi tosh, baxt va omadlilik timsoli sifatida qadrlanadi.

3. Folklor va adabiyotda qo'llanishi

Xalq og'zaki ijodida qimmatbaho tosh va metall nomlari obrazlilik yaratish vositasi sifatida keng ishlatiladi. Masalan, maqollarda:

"Oltin erga ko'mib bo'lmas, olijanob insonni yashirib bo'lmas".

"Kumushning zangidan qo'rqma, odamning yolg'onidan qo'rq".

Alisher Navoiy asarlarida "la'l lab", "zumrad bog'", "yakut ko'z" kabi badiiy tasvirlar uchraydi. Bu misollar mazkur nomlarning badiiy-estetik vazifasini yaqqol ko'rsatadi.

4. Ramziy ma'nolar

Qimmatbaho metall va tosh nomlari ko'pincha quyidagi ramziy ma'nolarda qo'llanadi:

Oltin — boylik, saxiylik, mukammallik.

Kumush — sof go'zallik, poklik.

La'l — sevgi, go'zallik.

Zumrad — yasharish, hayotiylik.

Yakut — bebaho narsa, qadrlil inson.

Marvarid — noziklik, sof ko'z yosh.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilida qimmatbaho tosh va metall nomlari qadimiy qatlamni tashkil etadi va asosan turkiy, arab, fors-tojik tillaridan kirib kelgan.

Ularning semantik jihatlari keng bo'lib, nafaqat amaliy, balki ramziy va obrazli ma'nolarda ham qo'llanadi. Folklor va adabiyotda bu nomlar go'zallik, boylik, poklik va barqarorlik timsoli sifatida muhim estetik vazifani bajaradi.

Demak, qimmatbaho tosh va metall nomlarini lingvistik jihatdan o'rganish o'zbek tilining leksik boyligini chuqurroq anglash, xalqning dunyoqarashi va madaniy merosini yoritishda katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Alisher Navoiy. "Xazoyin ul-maoniy". — Toshkent: Fan, 1983.

Karimov S. O'zbek tilining etimologik lug'ati. — Toshkent: Fan, 2005.

Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent: O'zbekiston, 1992.

Jo'rayev O. O'zbek xalq maqollari. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1990.

Oxford English Dictionary (OED). Gemstones and Metals entries. — Oxford University Press, 2015.